

УДК 930.253:[069.51:75.051](477)“1920/1930”

А. А. СОКИРКО\*

**ШЕВЧЕНКІВСЬКА ТЕМАТИКА В ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ  
ХУДОЖНИКІВ 1920–1930-х РОКІВ****(на матеріалах фондів Національного музею Тараса Шевченка)**

Висвітлено діяльність художників 1920–1930-х років в УСРР/УРСР у контексті більшовицької ідеології стосовно Тараса Григоровича Шевченка (на матеріалах фондів Національного музею Тараса Шевченка).

**Ключові слова:** українські художники; більшовики; Т. Г. Шевченко; В. І. Касіян; П. В. Носко; М. Г. Бурачек; І. С. Їжакевич; М. Г. Дерегус; М. Я. Козик; В. К. Костецький; Ф. Г. Кричевський; М. С. Самокиш; К. Д. Трохименко; Національний музей Тараса Шевченка.

Однією з провідних тематик образотворчого мистецтва України ХХ ст. була Шевченкіана. Навіть більшовики з метою вкорінення своєї влади на українських землях приділяли велику увагу популяризації образу Тараса Шевченка. В першу чергу, це було зумовлено ідеологічними чинниками.

Головний теоретик радянського комунізму В. І. Ленін ще до Жовтневого перевороту, в 1914 році, розглядав постать Шевченка через призму національно питання. Ленін аналізував національну політику царських урядовців і відзначав їхні прорахунки. Він зазначав, що російські міністри своєю політикою самі підштовхують українців імперії до ідеї відокремлення українських земель від Росії саме через заборону вшановувати Тараса Шевченка<sup>1</sup>. Саме теза про загострення міжкласових суперечностей та зростання революційного руху лягла в основу головної ідеологічної лінії більшовиків у відношенні до українського поета та художника<sup>2</sup>.

Серед людей, які визначали радянську політику в галузі культури, слід згадати народного комісара освіти РСФРР Анатолія Васильовича Луначарського. Нарком освіти, розмірковуючи над питаннями створення нової літератури, значну увагу приділяв і шевченкознавству. Луначарський вихваляв Шевченка як представника селянської, пролетарської культури (до того ж пригнобленого царським режимом народу) в протиставлення міській, “буржуазній”<sup>3</sup>. У його інтерпретації український поет був одним із діячів слов’янської літератури, яка лише стала підґрунтям для створення літератури свідомо соціалістичної<sup>4</sup>.

\* Сокирко Анастасія Андріївна – старший науковий співробітник Національного музею Тараса Шевченка, аспірантка історичного факультету Національного університету ім. Тараса Шевченка.

У свою чергу Микола Олексійович Скрипник, нарком освіти УСРР (1927–1933), активний провідник українізації, зазначав, що постать Шевченка та її вивчення символізують соціально-політичну й історичну вагу справи наукового марксистсько-ленінського дослідження класичної літератури<sup>5</sup>. Що ж до заслуг Тараса Григоровича як художника, то Скрипник наводить його як чи не єдиного українського представника в галузі образотворчого мистецтва робітничого походження, протиставляючи йому Іллю Юхимовича Рєпіна, який, не дивлячись на тематику його картин, через своє походження не сприймався більшовиками<sup>6</sup>.

У періодичній пресі 1920-х років Тарас Григорович завжди поставав найпершим революціонером з народу, інтелігентним і освіченим, хоча й був простим селянином за походженням, пристрасним борцем за соціальне визволення пригноблених трудящих мас<sup>7</sup>.

Фактично відбулося офіційне залучення поета до радянського ідеологічного пантеону. Образ Кобзаря знайшов відображення в творчості українських митців у 1920–1930-х рр. Його ім'я зазначалося у проєкті плану монументальної пропаганди у переліку осіб, яким республіка планувала встановити пам'ятники. Поетові присвячували величезну кількість художніх творів (живописних картин, скульптур, графічних аркушів, кінофільмів), більшість із яких мала апологетичний або ілюстративний характер, вибудовуючи “через Шевченка” радянський канон національного бачення. Про це писав Г. Грабович, зокрема підкреслюючи: “...найрішучий наступ проти Шевченка розпочався, коли він став об'єктом офіційного святкування – не просто культу, а культу, твореного тією системою, тією державою, яка стояла проти всього, що він представляв”<sup>8</sup>.

У тогочасній періодиці відзначалося, що за десять років після Жовтневого перевороту в цьому напрямі зроблено надто мало<sup>9</sup>. До того ж образ Шевченка, за більшовицькою ідеологією як символ боротьби трудящих за своє соціальне визволення, радянське мистецтво мало б відбити якнайповніше.

1930-ті рр. характеризувалися посиленням ідеологічного тиску на всі сфери мистецького життя, згортанням політики коренізації (українізації) та офіційним утвердженням соціалістичного реалізму як єдиного можливого напрямку в культурі. Від середини довоєнного десятиліття Шевченкіана посіла одне з провідних місць в ієрархії офіційних тем в українському мистецтві, стимульована широким державним святкуванням 125-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка. Поряд із Ленініаною вона зберегла своє місце в образотворчості й у подальші десятиліття, віддзеркалюючи не тільки інтерпретацію образу та творчості поета, а й бачення національної культури, її місце в радянській системі<sup>10</sup>. Саме в цей період були створені такі канонічні для радянського мистецтва роботи, як: картини І. Іжакевича “Тарас-пастух”, “Одне-однісіньке під

тином”, “Перебендя”, К. Трохименка “Тарас Шевченко і Енгельгардт”, Д. Крайнева “Друзі у хворого Шевченка”, В. Костецького “Тарас Шевченко на засланні. Після муштри”, ілюстрації В. Касіяна до “Кобзаря” та інші.

Важливими заходами в рамках ушанування Тараса Шевченка стали відкриття його музеїв. У 1929 році на основі фондів Чернігівського земства створили Чернігівський історичний музей, у якому експонувалося 270 творів Тараса Григоровича, а також роботи інших художників, присвячені його життю й творчості. Частину ж праць передали до відділу рукописів Науково-дослідного інституту ім. Т. Г. Шевченка у Харкові, де у 1933 році було організовано та роком пізніше за ухвалою РНК УСРР відкрито Галерею картин Шевченка (ГКШ).

У зв’язку з ювілеєм від дня народження Т. Г. Шевченка експозицію Галереї розширили: крім мистецьких творів Шевченка, вона поповнилась документами, картинами та ілюстраціями, що поглиблювали уявлення про життя і творчість Кобзаря<sup>11</sup>.

Того ж року в приміщенні Академії наук Української СРР відкрилася Республіканська ювілейна шевченківська виставка. До шевченківської тематики звернулися скульптори, живописці, графіки, їхні твори лягли в основу майбутнього музею Т. Шевченка в Києві<sup>12</sup>.

Після проведення виставки ЦК КП(б)У і Раднарком УСРР спеціальними постановами ухвалили організувати в Києві на базі виставки Центральний державний музей Т. Г. Шевченка<sup>13</sup> (ЦДМШ). До його фондів було також залучено експонати Київського музею українського мистецтва, Київського та Харківського історичних музеїв, архівні документи, передані Центральним архівом та Академією наук Української СРР. Музей відкрився у квітні 1941 року. На початку німецько-радянської війни його фонди евакуювали, а після визволення Києва від німецької окупації було прийнято рішення об’єднати ЦДМШ і ГКШ в Державний музей Тараса Шевченка в Києві (зараз – Національний музей Тараса Шевченка).

Слід зазначити, що у фондах Національного музею Тараса Шевченка (НМТШ) зберігаються роботи радянських художників, виконаних переважно протягом 1930-х років, що відображає розробку шевченківської тематики в такому стані, який відзначався тогочасною періодикою.

До творів із фондів НМТШ, створених в 1920-х роках, належать роботи Василя Ілліча Касіяна (1896–1976) та Петра Васильовича Носка (1885–1976). Перший представлений лише одним офортом – ілюстрацією до поеми “Гайдамаки” (1922), а другий – цілою серією графічних ілюстрацій до Шевченкових поезій: поем “Гайдамаки”, “Марина”, “Варнак”, “Єретик”, “Катерина”, “Сон”, “Гамалія”, “Хустина”, “Сова”, “Невольник”, “Наймичка”, “Княжна”, “Москалева криниця”, “Неофі-

ти”, “Осика”, поезій “А. О. Козачковському”, “Згадайте, братія моя”, “За байраком байрак”, “Ми в купочці колись росли...”, “Якби тобі довелось...”, “Чума”, “Титарівна”, “Плач Ярославни”, “Мені тринадцятий минало...”, балад “Утоплена”, “Русалка”, “Причинна”, а також “Т. Г. Шевченко в казематі” та “Муштра солдата Т. Г. Шевченка” (всі 1927 року).

Як зазначалося, 1930-ті роки були більш насиченими творами на шевченківську тематику. Це простежується і за матеріалами фондів НМТШ, більше представленими саме довоєнним десятиліттям.

Серед робіт цього періоду в музеї наявні такі картини Миколи Григоровича Бурачека (1871–1942): “Могила Т. Г. Шевченка в Каневі” (1939) та “Причинна” (1940).

Широка тематика творів Івана Сидоровича Їжакевича (1864–1962): “Перебендя” (1938), “Тарас-пастух” (1938–1939), ілюстрації до поем “Гайдамаки”, “Мар’яна-черниця”, “Сон”, “Єретик”, “Наймичка”, “Княжна”, “Варнак”, “Петрусь”, “Неофіти”, “Юродивий”, поезій “О думи мої! О славо злая!”, “А. О. Козачковському”, “Царі”, “П. С.”, “І виріс я на чужині”, “По вулиці вітер віє...”, “І золотої, й дорогої...”, “Якби ви знали, паничі...”, “Буває, в неволі іноді згадаю...”, “Сон” (“На панщині пшеницю жала...”) (всі – 1938 року).

Серед графіків 1930-х років у фондах музею зберігаються роботи на біографічну тематику Михайла Гордійовича Дерегуса (1904–1997): “Т. Г. Шевченко в науці у дяка” (1938), “Тарас слухає оповідання свого діда” (1938), “Знедолена (з циклу “Катерина”)” (1938), “Т. Г. Шевченко, І. С. Тургенєв та Марко Вовчок” (1938), а також ілюстрація до поеми “Катерина” (1938).

Доповнюють шевченківську тематику твори таких художників: Михайло Якимович Козик (1879–1947) – “Малий Тарас слухає оповідання свого діда” (1939), Володимир Миколайович Костецький (1905–1968) – “Т. Г. Шевченко на засланні після муштри” (1939), Федір Григорович Кричевський (1879–1947) – “Портрет Т. Г. Шевченка” (1936), Петро Васильович Носко (1885–1976) – “Т. Г. Шевченко в редакції журналу “Современник” (1939), Семен Маркович Прохоров (1873–1948) – “Т. Г. Шевченко на засланні” (1939), Микола Семенович Самокиш (1860–1944) – “Розгін демонстрації у Києві в шевченківські дні 1914 року” (1939), Карпо Дем’янович Трохименко (1885–1979) – “Поміщик Енгельгардт карає Тараса за Малювання” (1939), Дмитро Миколайович Шавикін (1894–1965) – “Портрет Т. Г. Шевченка” (1939); дві роботи Івана Миколайовича Шульги (1889–1956) – “Зустріч Т. Г. Шевченка з І. М. Сошенком” (1938), “Т. Г. Шевченко на пароплаві повертається із заслання” (1939).

Отже, в ХХ ст. Шевченкіана була однією з провідних тем образотворчого мистецтва радянської України. Більшовики, протиставляю-

чи себе імперській владі, з метою вкорінення на українських землях приділяли велику увагу популяризації образу Тараса Шевченка. Такий ідеологічний напрямок зумовили більшовицькі теоретики та державні діячі, серед яких В. І. Ленін, А. В. Луначарський, М. О. Скрипник.

Характерною тенденцією для українських художників міжвоєнного періоду було звернення до шевченківської тематики. Про це свідчать твори із фондів Національного музею Тараса Шевченка таких художників, як Василь Касіян, Федір Кричеський, Іван Їжакевич, Микола Бурачек, Микола Самокиш, Карпо Трохименко та інших. Більшість цих робіт виконана в 1939 році, в рік 125-ліття від дня народження Тараса Григоровича Шевченка. Очевидно, що такий напрямок їх діяльності пов'язаний з ідеологічними міркуваннями, адже до цього ювілейні дати, які стосувалися б поета, не святкувалися з таким розмахом. Проте, з іншого боку, це цікавий факт для дослідження еволюції образу Шевченка в радянську епоху.

<sup>1</sup> *Ленін В. І.* К вопросу о национальной политике // *Ленін В. І.* Полное собрание сочинений. Издание 5. Том 25. Март – июль 1914. – М.: Политиздат, 1969. – С. 67.

<sup>2</sup> *Семеновський О. В.* У боротьбі за літературну спадщину Т. Г. Шевченка // *А. В. Луначарський – критик.* Статті. – К.: Радянський письменник, 1975. – С. 140.

<sup>3</sup> *Луначарський А. В.* Великий народный поэт (Тарас Шевченко) // *А. В. Луначарський.* Статьи о литературе. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1957. – С. 414.

<sup>4</sup> Там само. – С. 411.

<sup>5</sup> *Скрипник М.* За українське літературознавство // *Скрипник Микола.* Статті й промови / Микола Скрипник ; Укр. ін-т марксизму-ленінізму, Каф. нац. питання. – Х. : Держвидав України, 1930. – С. 45.

<sup>6</sup> *Скрипник М.* Наші завдання в образотворчому мистецтві (Доповідь на комосередку Київського художнього інституту – 15 листопада 1927 року) // *Скрипник Микола.* Статті й промови / Микола Скрипник ; Укр. ін-т марксизму-ленінізму, Каф. нац. питання. – Х. : Держвидав України, 1930. – С. 186.

<sup>7</sup> Радянське мистецтво : щотиж. журн. мистец., театр. та клуб. життя: вид. Київ. Окрпрофради. – [К.], 1928.–№ 9 (13 берез.), 1928. – С. 3.

<sup>8</sup> *Склярєнко Г.* Українське мистецтво 1930-1950-х років. Етапи, спрямування, твори // *Художня культура. Актуальні проблеми / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України Державний центр театрального мистецтва ім. Леся Курбаса.* – К.: Видавничий дім А+С, 2007. – Вип. 4. – С. 277.

<sup>9</sup> Радянське мистецтво : щотиж. журн. мистец., театр. та клуб. життя : вид. Київ. Окрпрофради. – [К.], 1928. – № 9 (13 берез.), 1928. – С. 3.

<sup>10</sup> *Склярєнко Г.* Українське мистецтво 1930–1950-х років. Етапи, спрямування, твори // *Художня культура. Актуальні проблеми / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України Державний центр театрального мистецтва ім. Леся Курбаса.* – К.: Видавничий дім А+С, – 2007. – Вип. 4. – С. 277.

<sup>11</sup> Державний музей Тараса Шевченка. Каталог фондів. Випуск I (живопис, скульптура, графіка). – К.: Мистецтво, 1967. – С. 5.

<sup>12</sup> Мистецтво народжене жовтнем. Українське радянське образотворче мистецтво та архітектура / Упор. Белічко Ю. В., Кілессо С. К. – К.: Мистецтво, 1987. – С. 13.

<sup>13</sup> Республіканська ювілейна Шевченківська виставка. Каталог-путівник. – К., 1941. – С. 4.

Отражена деятельность художников в УССР / УССР 1920–1930-х годов в контексте большевистской идеологии относительно Тараса Григорьевича Шевченко (по материалам фондов Национального музея Тараса Шевченко).

**Ключевые слова:** украинские художники, большевики; Т. Г. Шевченко; В. И. Касьян; П. В. Носко; М. Г. Бурачек; И. С. Ижакевич; М. Г. Дерегус; М. Я. Козик; В. К. Костецкий; Ф. Г. Кричевский; М. С. Самокиш; К. Д. Трохименко; Национальный музей Тараса Шевченко.

There is highlighted the activity of painters of 1920–1930-ies in USSR in the context of Bolshevik's ideology about the Taras Hryhorovych Shevchenko (on the Materials of Taras Shevchenko National Museum Fonds)

**Key words:** the Ukrainian painters; the Bolsheviks; T. H. Shevchenko; V. I. Kasiyan; P. V. Nosko; M. H. Burachek; I. S. Izhakevych; M. H. Derehus; M. Y. Kozyk; V. K. Kostetskyi; F. H. Krychevskyi; M. S. Samokysh; K. D. Trokhymenko; the Taras Shevchenko National Museum.